ГЕТЕОВО ПЕСНИШТВО У СВЕТЛУ ХЕРАКЛИТОВЕ ФИЛОЗОФИЈЕ ЈЕДИНСТВА СУПРОТНОСТИ

Милош М. Јовановић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички
факултет, milos.ml.jovanovic@gmail.com

10.31902/fli.28.2019.3

UDK 821.112.2.09-1 Гете Ј. В.

UDK 14 Хераклит

У раду се разматрају везе између Гетеове поезије и филозофије пресократоваца, и то пре свега Хераклита. Основне методе овог рада су херменеутичка и феномено-лошка. Циљ рада је да покаже у којој мери је Хераклитова филозофија као делатно-повесна инстанца утицала на уобличење Гетеове поезије из класичног периода његовог стваралаштва, чиме се индиректно одговара и на питање о класичном карактеру поезије и класичности класике уопште. Свет овај за све једнак и исти нису створили ни богови ни људи, него је он био, јесте и увек ће бити вечно жива ватра која се с мером пали и с мером гаси, каже Хераклит у једном од својих чувених фрагмената. Трагове истих мисли и идеја налазимо и у Гетеовом песништву, али песнички уобличене. Гете уобличава Хераклитове фрагменте на крајње оригиналан начин, занемарујући често изворник на који се позива и уобличујући мисли великог филозофа на себи својствен начин.

Кључне речи: Гете, Хераклит, поезија, филозофија.

У 51. фрагменту Хераклит каже да „[љ]уди не знају да је оно што се мења у сагласности са самим собом и да постоји хармонија (склад супротних тежњи), као што је она коју опажамо у луку и лири“ (Павловић 130) Оно што Хераклит жели да каже у овом фрагменту састојало би се у томе да „мноштво привидно независних ствари сачињава једност и да супротне тежње, за које људи иначе знају и у којима и сами учествују, у крајњој линији чине хармонију, склад“ (Павловић 130) Овде треба обратити пажњу на две ствари: 1. мноштво које људи опажају заправо је једно, и 2. супротности, које и обични људи опажају и у којима сами учествују, стоје у некој хармонији, складу, размери, па би, сходно овде реченом, могло да се закључи да „врхунска мудрост [...] није познавање многих ствари, није *πολυμαθία* (многозналаштво), него је увиђање јединства које се скрива иза готово бескрајне разноликости ствари, увиђање *јединства супротности* које нам се на први оглед причињавају као да се потпуно искључују“ (Павловић 130)

Хераклитово становиште о јединству супротности, становиште које је још познато и као „*ἓν καὶ πᾶν*“ („Једно и све“), или као „разликовање и

спајање супротности“, „плодотворни чин“, присутно је већ и у грчкој митологији, иако не на филозофски експлициран начин, јер ту се свуда полази од тога како „настајање и рађање бива по неким супротним паровима и да где год постоји нека богиња постоји и неки одговарајући бог, тако да је целокупни систем супротности у грчкој митологији био постављен на неку основу сексуалног, полног разликовања“, па би из свега у крајњој линији следило да Хераклит није открио супротности као такве, да учење о супротностима није за грчки дух било ништа ново, будући да у облику филозофске теорије или космолошке доктрине „теорију о плодотворној моћи супротности“ налазимо већ и код Анаксимандра. (Павловић 131) Међутим, насупрот Анаксимандровом становишту, према којем је издвајање супротности нешто неправично, због чега мора да уследи казна, да је рат зло и да као такав мора бити кажњен, Хераклит тврди да „једно не може постојати без мноштва, и да мноштво не може бити без једног, да је рат отац свега“. (Павловић 131)

Платон у дијалогу *Софист* приписује Хераклиту, „’странцу из Елеје““, заслуге за откривње ове истине: „’Али извесне јонске музе, и нешто касније извесне сицилијанске музе, запажају како би најсигурније било ујединити ове две ствари и рећи да је стварност (*биће*), истовремено једно и мноштво и да се она (стварност, *биће*), одржава помоћу мржње-раздора и љубави-спајања““, при чему се израз „’јонске музе““ односи на Хераклита, док се израз „’сицилијанске музе““ односи на Емпедокла. (Павловић 131) Ипак, разлике између Хераклита и Емпедокла су важне у једној битној тачки: „[к]од Хераклита *једно* и *мноштво* су вечни и симултани, једно и мноштво су вечна садашњост“, код њега се ради о „’синхронији““, док се код Емпедокла ради о „временском догађању“, „’дијахронији““, о „следу“. (Павловић 131-132)

Када је реч о питању да ли је Хераклитов принцип јединства супротности некакво дијалектичко начело, Павловић тврди да је Хераклит говорио о „природи, а не о говору, а не о људском логосу, људском мишљењу, људском дијалогу, људској говорној комуникацији“, па је управо из тог разлога „оно *једно* и *све*, за Хераклита као и за остале јонске мислиоце, уствари однос између начела (*ἀρχή*), или основне супстанције и свега што из ње следи“; и као што је Талес полазио од тога „да је оно *једно* из чега се све развија и све настаје – *вода*, или као што је Анаксимен мислио да је то *Једно-Ваздух*, а Анаксимандар да је то *Једно-Апејрон*, тако је и Ефежанин највероватније претпостављао да Једно или једност није ништа друго до вечно жива ватра“, при чему је, за разлику од Анаксимандра, он говорио да „’[т]реба знати да је рат свеприсутан и да је борба правична““. (Павловић 133-134)

А када је реч о „вечно живој ватри која се с мером пали и с мером гаси“, о томе читамо следеће значајне речи:

„У Хераклитовој визији 'вечно живе ватре' као космоса, нема уопште ни помисли о овоме прогресивном умирању света, него се насупрот томе код Хераклита, као и код осталих хеленских мислилаца, налази идеја о цикличном току свих ствари. То не значи да према Хераклитовој визији *космос* не може да пропадне; он може и мора да пропадне, али он се као феникс поново рађа из свога пепела. Из ватре, према тој Хераклитовој визији, настају ствари, као што нпр. из ове емпиријске ватре настаје дим, или као што из ватре настаје енергија.“ (Павловић 135)

Када су чулне ствари у питању, њихова природа је таква да су оне нешто што је подложно сталним преображајима, што води ка томе да је Хераклитово учење од самих својих почетака било сажето у само две речи: „*πάντα ῥεῖ*“, „све тече“, а што је са своје стране резиме који је непосредно био инспирисан афоризмом који је код Дилса нумерисан бројем 12 и који гласи: „'Два пута не можеш ући у исте реке, јер увек протичу све нове и нове воде'“. (Павловић 138) Платон о овој Хераклитовој визији говори на следећи начин: „'Ништа никада не јеста, или никада ништа не бивствује, све је у настајању, или све ствари су попут река у кретању, или све ствари пролазе, а ништа не остаје'“; исто тако, у *Кратилу* Платон каже следеће: „'Хераклит негде вели да све ствари пролазе и да нема ничег постојаног, а, поредећи ствари са током реке, он каже да се два пута не може ући у исту реку'“. (Павловић 138)

Поред тога што је наглашавао вечни ток и поредио целокупно збивање са вечном реком у коју се не може закорачити два пута, Хераклит је подвлачио и извесну „стабилност бића“, „стабилност која се види и која је у ствари спољашњи изглед и оквир сталних унутрашњих прикривених промена“. (Павловић 140) Поставља се, међутим, питање како је ова стабилност уопше могућа имајући у виду да је вечни ток оно темељно, основно, „одређујуће збивање“. (Павловић 140) Хераклит је на овакво питање одговарао увођењем једног новог појма, једне нове „силе“, а тај нови појам, та нова „структура“ или „сила“ носи у Хераклитовим афоризмима назив „*τὸ μέτρον*“, „мера“, која у космосу мора бити присутна у свим стварима. (Павловић 140)

Има мислилаца, попут Лазе Костића, који сматрају да са Хераклитом почиње и уједно се завршава целокупна историја филозофије, да је Хераклит почетак и уједно крај филозофије, попут оног истог почетка и краја који се код Хераклита на ободу круга подударају:

„Само један имао је довољно смелости да пође даље путем Емпедокловим ... То беше Хераклит, што га потоњи римски тамњаци назваху тамним, *obscurus* ... Његови узвици, из којих пак пробија дубина

уверења и одушевљеност позива, испрекидани су, чине се неразговетни. Он је у заносу пророка, те је његова објава, поред све класичности облика, синнула тако јаком, тако обилатом зраком, да је морала засенити гледаоце којима беше намењена, те им се цела објава могла учинити тамна ... После Хераклита све је свршено, свему је крај у старо доба. Он је у старини и вршак и закључак у историји наше основне мисли. Као какав споменик одваљен од брега једним силним ударцем, као какав обелиск исписан хијероглифима тајанственим и нечитким, пуним противности, он се уздиже као какав скамењени знак дивљења на подножју гранитном, које се зове Емпедокле.” (Петровић 86)

Хераклитов принцип идентитета или јединства супротности или рата који је отац свију ствари Лаза Костић доследно примењује „на све области духовног стваралаштва“ и кроз тај принцип сагледава „природу“; Хераклитов логос или Анаксагорин нус не могу се схватити здравим разумом, јер „они траже умне моћи које успевају да дубље схвате јединство стварности“. (Петровић 87) Једна Хераклитова мисао посебно привлачи пажњу Лазе Костића, а та мисао садржана је у фрагменту да се „растављено навек [...] саставља“, на шта се надовезује и фрагмент који треба да укаже на то да је „растављање-састављање заправо одлика хармоније саме“, фрагмент који гласи „[с]упротно се сједињује и из растављеног настаје најлепша хармонија и све мржњом настаје“. (Петровић 88-89) У *Основи лепоте* се тврди „’ ... да је противно корисно, и да из разноликог најлепши склад постаје и да све произилази из борбе““, што је тврдња у којој хармонија има „нетехничко, чисто природно значење и непосредно у својим значењима одражава игру светског реда“; Лазу Костића привлаче „снажне супротности растављеног и састављеног, хармоније (љубави) и симетрије (мржње) тако да он латинском преводиоцу који *eris* казује са *discordia* упућује приговор за недосезање праве снаге грчког изворника“, он „осећа те супротности, живи у њима и свако, ма и најмање изневеравање осећа као напуштање оне праве снаге која обликује космос“. (Петровић 89)

Оно „састављено-растављено“ исказују се и у слици лука и лире, као у фрагменту бр. 51 у којем се каже да „[н]е схватају како се оно различито са собом слаже: постоји хармонија која делује у оба смера као код лука и лире“. (Петровић 90) Најбоље објашњење слике лука и лире налазимо у *Аналогији и ентропији*, где се каже следеће:

„Хераклит стоји да је хармонија својство и лука и лире, јер и једно и друго имају струне које треба угодити на најбољи начин. Струна и њено кретање могу се видети као начин да се повежу конструктивне супротности на којима су засновани и лук и лира. У сваком од

ових инструмената постоје две супротне тежње – струна је затегнута у једном правцу, а потом пуштена креће се у другом. На тај начин се састављено и растављено могу видети као два начина кретања једне исте напетости, која се јавља између оквира и струне. Сваки пар супротности истовремено је и јединство и двојство, заједничко и одвојено кретање. Хармонија је оно што истовремено делује у супротним правцима и постоји само док напетости тачно уравнотежују једна другу. Делотворност инструмента зависи од те две супротстављене напетости и тачне равнотеже међу њима. Хармонија је истовремено дејство супротстављених сила које се збива све док силе уравнотежују једна другу. То је Хераклитова скривена истина: ствари нису одвојене једне од других, сачињене су од супротности и делотворне су док налазе равнотежу. Руке које напињу у супротном смеру лук и тетиву стварају хармонију, силу на основу које ће полетети стрела, односно на лири ослободити се звук.“ (Петровић 90-91)

Хераклитов фрагмент у којем се каже „Мудро је сложити се да је све слож(е)но у једном“ свакако се може тумачити и на начин тврдње да „[у]потреба речи софон наглашава да схватање логоса и слагање да су све ствари једно није филозофска доколица, већ прагматична неопходност“ и да, утврђујући то, Хераклит тражи „сагласност“, „хомо-лог-еин“. (Петровић 91) Реч „хомологија“ има попут српске речи „слога“ „логос“ као „позив на сложеност у једном“, при чему је „ослушкивање логоса“ заправо „примећивање хармоније и сабраности супротстављених сила“, а „примећивање хармоније“ „услов [...] схватања дејства логоса“, и обратно, уколико се у свеколиком збивању не примети хармонија, онда је реч о „дубокој несавесности“, „омрази са логосом“, „немогућности да се растављено састави“ и „да се 'делује у оба смера'“, јер „[б]ез тога никада не бисмо могли избацити стрелу или створити музику или у ширем смислу светско кретање“. (Петровић 91) „План светског кретања“ разрешен је у фрагменту бр. 60 у којем се каже како је „пут на горе и на доле један [...] исти, па „[а]ко је један пут и на горе и на доле, ако је то пут који истовремено 'делује у оба смера', онда Хераклит опет мисли на хармонију, 'оно различито које се са собом слаже', једино кретање стварности“, па тако у крајњој линији следи да „[л]огос просијава кроз хармонију било да се крећемо горе или доле, на север или на југ, у прошлост или у будућност; било да одапињемо стрелу или окидамо струне“, што упућује и на тврдњу да се „све супротности у коначном исходу слажу као хармонија“, а да је хармонија „кружење око једног“, „она је у некој врсти орбите око логоса и отуда су почетак и крај на ободу круга заједно“. (Петровић 92)

Чувени Хераклитов фрагмент бр. 50 може да гласи и овако: „Ако сте послушали не мене него *lógos* мудро је према *lógosu* рећи да је све једно.“

(Žunjić 331) Реч је о Хајдегеровом преводу. Хајдегер сматра да би у том случају требало водити рачуна о томе да ли дати превод својим избором термина у довољној мери води рачуна о томе да се у том фрагменту говори о „’слушању“ („*akoúein*“) у смислу „’ослушкивања“ и „’послушности“, да ли читалац осећа наговештај о „’слагању“ („*homologeîn*“) у смислу „’усклађивања с *lógosom*“, и, на крају, да ли осећа наговештај о „’оном говорећем“ („*ja*“, „*ego*“, „мислилац“, „*légon*“). (Žunjić 331)

Ако се пође од Хајдегерове претпоставке да „’пуштање“ поставља да нама „’пред-лежи“ оно „’пред-лежеће“, онда се може утврдити да ово пуштање „’претпоставља у ствари и *једно* и *исто* (гр. *hóton*)“, тј. „нешто постављено ‘у једно“, што, према Хајдегеру, објашњава зашто Хераклит оно „’то“ уместо „’*légein*“ спарује са грчком речју „’*homologeîn*“, које је блиско са „’*légein*“, али не у смислу „’говорења“ истог, већ као „’слушање“ („*Hören*“) у значењу „’послушности“ и „’припадања“ оном *једном* као „’истом“ од *тога таквог*. (Žunjić 333) Насупрот већини коментатора који „’*homologeîn*“ тумаче као „’признавати“ или „’рећи да је (’све једно)“, Хајдегер је мишљења да „’*homologeîn*“ није никакав „(психолошко-волитивни) чин ‘признавања и усаглашавања“, чин у коме се разлике укидају, већ за њега „’*homologeîn*“ значи „’нешто предлежеће пустити да предлежи у збраности истог (*hótos*) свог предлежања“. (Žunjić 333) Нагласак је, дакле, на речима „’исто“ и „’збраност“ као обележјима хомологије, а самим тиме и логоса. Хајдегеров превод чувеног Хераклитовог фрагмента у којем се говори о свејединству гласио би у Жуњићевом преводу са немачког на српски овако:

„’Не слушајте мене, смртног говорника; него будите послушни (*hórsam*) берућем полагању (*lesende Lege*); ако прво њему припадате (*gehört*), онда истински слушате (*hört*); такво слушање (*Hören*) *јесте* уколико се догађа једно пуштање да све-пркупљено-лежи-пред (*bei-sammen-vor-liegen-lassen*), коме скупа пуштање прибирајућег полагања, (као) веруће лежање пред-лежи; ако се догађа пуштање лежања онога што је пуштено-да-пред-лежи, дешава се оно упутно (*Geschickliches*); јер, истински упутно само упут јесте: Једино-Једно једињујући Све“. (Žunjić 339)

Хераклитовом низу „’имена бивствовања“ Хајдегер додаје још један термин „’бивственог карактера“, термин „’борба“ („*róleμος*“), који означава „’непрекидну *ватреност* на положају који се никако не препушта противнику“, при чему потврду за сврставање овог термина у групу темељних речи Хајдегер налази у 53. фрагменту, у коме се говори о „’неумитности *борбе* и *отпора* непријатељу или оном ко нам се супротставља“:

„’Рат је свих ствари отац и свих ствари краљ. Једне је он уздигао као богове, друге као људе, једне је учинио робовима, друге слободнима“. (Žunjić 365; уп. Heidegger/Fink 44-45)

Хајдегеров превод овог фрагмента би гласио овако:

„Рас-прављање је свему (присутствујућем) додуше производељ (који пушта ницање), али (и) свему владајући одржавалац. Оно, наи-
ме, пушта да се једни појављају [sic!] као богови, а други као људи,
једне (из)поставља као робове, а друге као слободне“. (Žunjić 365-
366)

„*Pólemos*“ је, према Хајдегеру, „некаква ‘борба’ (*Streit*)“, која „пушта да се он
као оно ‘суствујуће’ (*wesende*) у узајамном супротстављању тек раздвоји’ и
‘заузме положај, став и место у присуствовању“. (Žunjić 366) „*Pólemos*“ је
„‘рат’“ не само речнички или лексички, већ је то „‘борба’“ или „‘распор’“,
али никако у смислу модерне „‘полемике’“ или „‘сукоба’“, већ у смислу
„онога што је конститутивно за ‘истину’, наи-ме, уколико је ‘истина’ изјед-
начена са ‘нескривеношћу’ и утолико у спору са ‘скривеношћу’ или ‘раскри-
вањем’ као својим опозицијама“. (Žunjić 366) Исто тако, „[о]д хрпе (*sárma*),
коју Хераклит иначе спомиње у једном *фрагменту* своје целине (*фр.* 124),
треба доћи до ‘збраности’ и тада треба уочити да та ‘збраност’ има карактер
‘збраности противобратног немира’, који се никада не може умирити или
обеспокојити по себи или за себе“. (Žunjić 367) „‘Збраност против-обратног
немира’“ је фраза којом Хајдегер описује статус логоса код Хераклита, а то је
„‘једињење противтежећег у (својој) напетости’“. (Žunjić 368)

О смислу фрагмената великог мислиоца из Ефеса треба свакако пре
свега упитати можда највећег мислиоца савремене филозофске мисли и
свакако највећег тумача фрагмената пресократоваца. Он каже следеће:

„Ὁμολογεῖν се збива уколико је слушање смртника постало право
слушање. Ако се то деси, догађа се нешто судбинско. Где, и као шта,
пребива судбинско? Хераклит вели: ὁμολογεῖν σοφόν ἐστὶν “Ἐν Πάντα,
‘судбинско се догађа уколико Једно Све’.

Текст који данас важи гласи: Ἐν πάντα εἶναι. То εἶναι је промена је-
дино наслеђене верзије: Ἐν πάντα εἰδέναι, која се разуме у смислу:
мудро је знати да Све јесте Једно. Конјектура εἶναι јесте прикладнија.
Али ми изостављамо глагол. Зашто? Зато што је “Ἐν Πάντα довољно.
А оно не само да је довољно. Оно остаје много примереније ствари
о којој се ту размишљало, а на тај начин много примереније и стилу
Хераклитова говора. “Ἐν Πάντα, Једно: Све, Све: Једно.“ (Хајдегер 176)

Према исправном тумачењу Мирослава Марковића, Хераклит тврди
у једном од својих фрагмената да је „корито реке увек једно и исто, док
су воде, које кроз њега протичу, увек различите“, јер „Хераклит говори о
јединству истости и различитости, а не о томе да се све непрекидно мења“.
(Деретић 103) Из тога недвосмислено следи да ако би се „мисао о вечном

току доследно спровела, тада би се довела у питање могућност сазнања било чега“, ако би се „све непрекидно мењало, тешко да би се било шта у спољашњем свету могло идентификовати, а камоли, дефинисати или сазнати“; поред тога, Хераклит схвата свет као „јединствен, закономеран поредак у коме се супротстављене силе налазе у стању равнотеже“. (Деретић 103)

У свом раном делу *Рођење трагедије* Фридрих Ниче препознаје она начела на којима се заснивају свеколика уметност и уметничко стваралаштво, енергија уметничког генија, који своје настајање црпи из спреге аполонског и диониског начела и њиховог ујљебљења, тј. из њиховог јединства супротности. То је иста она мисао коју налазимо и код раноантичких досократских мислилаца, попут Хераклита, мисао којој и сâм Ниче у великој мери дугује мисаоне и уметничке подстицаје приликом оцењивања уметности и њених филозофских домета, посебно трагедије чији настанак и описује у горепоменутој књизи. Двострукост аполонског и диониског начела значи њихову истовремену ујљебљеност, њихово јединство, јединство супротности.

„Естетика ће имати велику корист ако дођемо не само до логичког закључка него и до непосредне поузданости схватања да је даљи развој уметности везан за двострукост аполонског и диониског начела; слично као што нараштај зависи од двојности полова, при непрекидној борби и само периодичном помирењу. Ова имена позајмили смо од Хелена, који дубокомисаона тајна учења свог схватања уметности – додуше не у одређеним појмовима, али у упечатљиво јасним ликовима својих богова – убедљиво предочавају разборитом човеку. За њихова два уметничка божанства, Аполона и Диониса, везује се наше сазнање да у хеленском свету постоји огромна супротност, по пореклу и циљевима, између ликовне уметности, аполонске, и неликовне уметности музике, као Дионисове; оба ова тако различита нагона теку напоредо, већином у отвореном раздору један с другим и подстичу се узајамно на увек нова и све снажнија рађања, да би у њима наставили борбу оне супротности коју заједничка реч 'уметност' само привидно премошћује; док се најзад, једним метафизичким чудотворним чином хеленске 'воље' спарени, не појављују удружени и у тој спрези коначно рађају колико диониско толико и аполонско уметничко дело античке трагедије.“ (Ниче 2001, 51-52)

Одавно су утврђене опште везе између Гетеовог песништва, с једне стране, и филозофије, с друге, и то између његове лирике и филозофије

(Дилтај 2004), његовог целокупног песништва и погледа на свет и филозофије спинозизма и немачког класичног идеализма (Gadamer 2002), као и између његовог *Фауста* и филозофије (Scholz 2011; Schmidt 2011). Оно што је, међутим, изостало јесте изналажење тесних веза које очигледно постоје између Гетеа и пресократоваца, посебно између Гетеа и Хераклита, као и херменеутичко експлицирање тих веза присутних у Гетеовој поезији и његовом *Фаусту*. Зато су странице које следе посвећене управо једном строгом херменеутичко-феноменолошком истраживању ових веза између Гетеа и Хераклита, и то на примеру његове поезије и његовог *Фауста*.

Хераклитови фрагменти разматрани у првом делу овог рада присутни су у многим Гетеовим делима, посебно у његовој лирици, али и у *Фаусту*. Прва Гетеова песма у којој налазимо одјеке мисли великог мудраца из Ефеса носи наслов „Vermächtnis“:

Kein Wesen kann zu nichts zerfallen!
Das Ewge regt sich fort in allen,
Am Sein erhalte dich beglückt!
Das Sein ist ewig: denn Gesetze
Bewahren die lebendgen Schätze,
Aus welchen sich das All geschmückt.

Das Wahre war schon längst gefunden,
Hat edle Geisterschaft verbunden;
Das alte Wahre, faß es an!
Verdank es, Erdensohn, dem Weisen,
Der ihr, die Sonne zu umkreisen,
Und dem Geschwister wies die Bahn,

Sofort nun wende dich nach innen:
Das Zentrum findest du da drinnen,
Woran kein Edler zweifeln mag.
Wirst keine Regel da vermissen:
Denn das selbständige Gewissen
Ist Sonne deinem Sittentag.

Den Sinnen hast du dann zu trauen,
Kein Falsches lassen sie dich schauen,
Wenn dein Verstand dich wach erhält.
Mit frischem Blick bemerke freudig
Und wandle sicher wie geschmeidig,
Durch Auen reichbegabter Welt.

Genieße mäßig Füll und Segen;
 Vernunft sei überall zugegen,
 Wo Leben sich des Lebens freut.
 Dann ist Vergangenheit beständig,
 Das Künftige voraus lebendige
 Der Augenblick ist Ewigkeit.

Und war es endlich dir gelungen,
 Und bist du vom Gefühl durchdrungen:
 Was fruchtbar ist, allein ist wahr –
 Du prüfst das allgemeine Walten,
 Es wird nach seiner Weise schalten,
 Geselle dich zur kleinsten Schar.

Und wie von alters her, im stillen,
 Ein Liebewerk nach eigenem Willen
 Der Philosoph, der Dichter schuf,
 So wirst du schönste Gunst erzielen:
 Denn edlen Seelen vorzufühlen
 Ist wünschenswertester Beruf.

Нема бића које може да пропадне и да се стрмоглави у апсолутно ништа, јер све је вечно, каже песнички субјект на почетку песме. Човекова срећа везана је за вечно бивствовање које никада не пропада и које је изложено вечним трансформацијама и преображајима. „Бивствовање је вечно“ захваљујући законима цикличности који су у основи свеколиког збивања и живота. Антропоцентрична визија света изражена је у захтеву да се изврши заокрет ка унутрашњости у којој пребива тајна и смисао свеколиког космоса. Уколико човек следи ум, прошлост је стална, будућност је жива, а „тренутак је вечност“. Антропоцентрична визија света је једина идеја која одудара од пресократовске космоцентричне, али само уколико се посматра издвојено од ње. Све остало извире из хераклитовске вечно живе ватре која се с мером пали и с мером гаси. Међутим, код Гетеа је антропоцентрично у сагласности са космоцентричним, макрокосмос и микрокосмос чине јединство супротности, као у *Фаусту*.

О хераклитовској цикличности свеколиког бивствовања, кружном кретању природе и људског постојања у целини трагове налазимо и у песми „Unbegrenzt“:

Daß du nicht enden kannst, das macht dich groß,
 Und daß du nie beginnst, das ist dein Los.
 Dein Lied ist drehend wie das Sterngewölbe,

Anfang und Ende immerfort dasselbe,
 Und was die Mitte bringt ist offenbar
 Das was zu Ende bleibt und anfangs war.

Du bist der Freuden echte Dichterquelle,
 Und ungezählt entfließt dir Well auf Welle.
 Zum Küssen stets bereiter Mund,
 Ein Brustgesang der lieblich fließet,
 Zum Trinken stets gereizter Schlund,
 Ein gutes Herz das sich ergießet.

Und mag die ganze Welt versinken!
 Häfis, mit dir, mit dir allein
 Will ich wetteifern! Lust und Pein
 Sei uns den Zwillingen gemein!
 Wie du zu lieben und zu trinken,
 Das soll mein Stolz, mein Leben sein.

Nun töne Lied mit eignem Feuer!
 Denn du bist älter, du bist neuer.

Почетак и крај на ободу круга су исто, они се ту подударају. То је херакли-товски фрагмент који је у основи прве строфе ове чувене Гетеове песме. Нема краја, али нема ни почетка, и то је човекова судбина, усуд. Песма кружи попут небеског свода, почетак и крај су увек исто. Средина је оно што је на почетку и на крају истовремено. „Небески свод“ је метафора која неодољиво подсећа на хераклитовски затегнути лук и одапету стрелу, као и на затегнуту струну лире. Стрела ће полетети, а звук се ослободити из лире само захваљујући дејству супротстављених сила које су у односу јединства супротности. Затезањем жице на лири или лука истовремено делују две силе, једна, сила затегнуте жице у једном правцу, а сила руке која затеже жицу у другом правцу. Две силе су супротстављене, али истовремено јединствене, оне чине једно различито или једно подвојено јединство које је услов кретања и настанка свега.

Песма „Eins und alles“ исто тако садржи елементе хераклитовског логоса као свепрожимајућег начела бивствовања:

Im Grenzenlosen sich zu finden,
 Wird gern der Einzelne verschwinden,
 Da löst sich aller Überdruß;
 Statt heißem Wünschen, wildem Wollen,
 Statt läst'gem Fordern, strengem Sollen
 Sich aufzugeben ist Genuß.

Weltseele, komm' uns zu durchdringen!
 Dann mit dem Weltgeist selbst zu ringen
 Wird unsrer Kräfte Hochberuf.
 Teilnehmend führen gute Geister,
 Gelinde leitend, höchste Meister,
 Zu dem, der alles schafft und schuf.

Und umzuschaffen das Geschaffne,
 Damit sich's nicht zum Starren waffne,
 Wirkt ewiges lebend'ges Tun.
 Und was nicht war, nun will es werden
 Zu reinen Sonnen, farbigen Erden,
 In keinem Falle darf es ruhn.

Es soll sich regen, schaffend handeln,
 Erst sich gestalten, dann verwandeln;
 Nur scheinbar steht's Momente still.
 Das Ewige regt sich fort in allen:
 Denn alles muß in Nichts zerfallen,
 Wenn es im Sein beharren will.
 (Goethe 1998, 992)

Смисао ове песме садржан је у последња два стиха. „Све“ мора да пропадне у „Ништа“ да би уопште опстало у бивствовању, да би бивствовало, постојало. Реч је о дијалектици „свега“ и „Ничега“ која је услов динамичког постојања света, његовог бивствовања. „Ништа“ у овој песми нема смисао неког средњовековног „ништа“ којег нема, које не постоји, већ представља пандан „свему“, без којег то „све“ не би уопште могло да опстане у свом бивствовању. „Све“ и „Ништа“ су у односу динамичког јединства супротности и једино их је тако могуће и замислити, као једност која је у себи подвојена, различита, раздвојена на два зараћена дела која су истовремено у љубави. На сличан начин се о „Нечему“ и „Ничему“ пева и у Гетеовом *Фаусту*, и то у оним Мефистовим речима о вечитим покушајима ђавола да разори то „Нешто“, што му, међутим, никада не полази за руком, јер „увек“, како каже, „циркулише нова, свежа крв“.

Идеја вечно Једног присутна је и песнички обликована и у песми „Parabase“:

Freudig war vor vielen Jahren
 Eifrig so der Geist bestrebt,
 Zu erforschen, zu erfahren,
 Wie Natur im Schaffen lebt.

Und es ist das ewig Eine,
 Das sich vielfach offenbart.
 Klein das Große, groß das Kleine,
 Alles nach der eignen Art.
 Immer wechselnd, fest sich haltend,
 Nah und fern und fern und nah;
 So gestaltend, umgestaltend -
 Zum Erstaunen bin ich da.
 (Goethe 1998, 959-960)

Све је Једно, „вечно Једно“, које се разоткрива и приказује на много-струке начине. То је природа. Када се у њој мало и велико сагледају у једном ширем хоризонту, мало постаје велико, а велико мало, и то све према својим сопственим особеностима. Све се у природи мења и све тече, све се обликује и преобликује тако да оно блиско постаје удаљено и опет блиско, што код песничког субјекта изазива чуђење.

Песма „Dauer im Wechsel“ претрпела је утицаје чувеног фрагмента о реци у чије се воде не може два пута ући, као и оног у којем је реч о почетку и крају који се на ободу круга подударају:

Hielte diesen frühen Segen,
 Ach, nur eine Stunde fest!
 Aber vollen Blütenregen
 Schüttelt schon der laue West.
 Soll ich mich des Grünen freuen,
 Dem ich Schatten erst verdankt?
 Bald wird Sturm auch das zerstreuen,
 Wenn es falb im Herbst geschwankt.

Willst du nach den Früchten greifen,
 Eilig nimm dein Teil davon!
 Diese fangen an zu reifen,
 Und die andern keimen schon;
 Gleich mit jedem Regengusse
 Ändert sich dein holdes Tal,
 Ach, und in demselben Flusse
 Schwimmst du nicht zum Zweitenmal.

Du nun selbst! Was felsenfeste
 Sich vor dir hervorgetan,
 Mauern siehst du, siehst Paläste
 Stets mit andern Augen an.

Weggeschwunden ist die Lippe,
Die im Kusse sonst genas,
Jener Fuß, der an der Klippe
Sich mit Gensenfreiche maß.

Jene Hand, die gern und milde
Sich bewegte, wohlzutun,
Das gegliederte Gebilde,
Alles ist ein andres nun.
Und was sich an jener Stelle
Nun mit deinem Namen nennt,
Kam herbei wie eine Welle,
Und so eilt's zum Element.

Laß den Anfang mit dem Ende
Sich in eins zusammenzieh'n!
Schneller als die Gegenstände
Selber dich vorüberflieh'n.
Danke, daß die Gunst der Musen
Unvergängliches verheißt:
Den Gehalt in deinem Busen
Und die Form in deinem Geist.

Песма „Selige Sehnsucht“ исто тако је инспирисана идејама о цикличности рађања и умирања, настајања и пропадања. Ту налазимо оно чувено, парадоксално Гетеово „Умри и постани!“ („Stirb und werde!“):

Sagt es niemand, nur den Weisen,
Weil die Menge gleich verhöhnet,
Das Lebend'ge will ich preisen,
Das nach Flammentod sich sehnet.

In der Liebesnächte Kühlung,
Die dich zeugte, wo du zeugtest,
Überfällt dich fremde Fühlung,
Wenn die stille Kerze leuchtet.

Nicht mehr bleibest du umfängen
In der Finsternis Beschattung,
Und dich reißet neu Verlangen
Auf zu höherer Begattung.

Keine Ferne macht dich schwierig,
 Kommst geflogen und gebannt,
 Und zuletzt, des Lichts begierig,
 Bist du, Schmetterling, verbrannt.

Und solange du das nicht hast,
 Dieses: „Stirb und werde!“
 Bist du nur ein trüber Gast
 Auf der dunklen Erde.

Tut ein Schilf sich doch hervor,
 Welten zu versüßen!
 Möge meinem Schreibe-Rohr
 Liebliches entfließen!

Друго Гетеово велико песничко остварење које је добрим делом на неким кључним местима инспирисано Хераклитовом филозофијом је његов *Фауст*. Ова драма је била инспирација многим филозофима, и то у тој мери да су неки од њих, попут Освалда Шпенглера, читаву једну цивилизацију, западноевропску, назвали фаустовском. Будући да трагање за одговором на питање по чему је западноевропска цивилизација фаустовска превазилази оквире овог рада, ограничићемо се само на оне делове *Фауста* у којима је веза са Хераклитовом филозофијом очигледна.

На Фаустово питање ко је он, Мефисто одговара:

Ein Teil von jener Kraft,
 Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.
 (Goethe 1986, 47)

У разговору с Фаустом Мефисто даље каже:

Ich bin der Geist, der stets verneint!
 Und das mit Recht; denn alles was entsteht,
 Ist wert, daß es zugrunde geht;
 Drum besser wär's, daß nichts entstünde.
 So ist denn alles, was ihr Sünde,
 Zerstörung, kurz das Böse nennt,
 Mein eigentliches Element.
 (Goethe 1986, 47)

А на Фаустове речи да делом себе зове, а ту стоји цео, Мефисто одговара:

Ich bin ein Teil des Teils, der anfangs alles war,
Ein Teil der Finsternis, die sich das Licht gebär,
Das stolze Licht, das nun der Mutter Nacht
Den alten Rang, den Raum ihr streitig macht,
Und doch gelingt's ihm nicht, da es, so vile es strebt,
Verhaftet an den Körpern klebt.

(Goethe 1986, 47)

И у наставку Мефисто каже:

Was sich dem Nichts entgegenstellt,
Das Etwas, diese plumpe Welt,
So viel als ich schon unternommen,
Ich wusste nicht ihr beizukommen,
Mit Wellen, Stürmen, Schütteln, Brand –
Geruhig bleibt am Ende Meer und Land!

(Goethe 1986, 48)

А Фауст на то одговара:

So setzest du der ewig regen,
Der heilsam schaffenden Gewalt
Die kalte Teufelsfaust entgegen,
Die sich vergebens tückisch ballt!
Was anders suche zu beginnen,
Des Chaos wunderlicher Sohn!

(Goethe 1986, 48)

Мефисто, међутим, узвраћа:

Geruhig bleibt am Ende Meer und Land!
Und dem verdammten Zeug, der Tier- und Menschenbrut,
Dem ist nun gar nichts anzuhaben:
Wie viele hab' ich schon begraben!
Und immer zirkuliert ein neues frisches Blut.

(Goethe 1986, 48)

Мефисто је, дакле, „део оне снаге, која вазда зло жели, а увек добро ствара“. Релативна реченица „која вазда зло жели, а увек добро ствара“ не односи се на целину „снаге“ о којој је овде реч, већ на део те снаге, на ону половину снаге која тек чини да снага може да оствари свој динамички бивствени потенцијал. Није, дакле, Мефисто онај за кога важи да „вазда зло жели, а увек добро ствара“, већ је то „снага“ чији је Мефисто само један део, један, али неизоставан, нужан. „Снага“ је дијалектичка сила која

своје функционисање у подједнакој мери дугује Мефистофелесу као и другој својој страни. Мефистофелес је дијалектички ђаво, он је дух негације усмерен на разарање свега бивствујућег. Мефисто је, како се у драми каже, „део дела“ који је у почетку био све, „део таме“ која је родила светлост. Аналогије с старогрчким митовима о настанку света из хаоса су очигледне, јер у кругу античке мисли немогуће је говорити о таквом стварању у којем важи она позната хришћанска мисао „ex nihilo nihil fit“. Светлост је, како Мефисто каже, рођена у почетку, при настанку света, космоса, из таме, као што се космос у старогрчкој митологији рађа из хаоса. „Горда светлост“ је метафора просветитељства, епохе којој и сам Гете припада и која је живела с чврстим убеђењем да се „тама“ може тако лако превладати, при чему се заправо испоставља да је једна прогресионистичка идеологија просветитељства немоћна пред налетом силе хаоса чији је Мефисто само један део, репрезентант. Све се, међутим, одвија у дијалектичком окршају „Нечега“ и „Ничега“, бивствујућег и небивствујућег, космоса и хаоса, при чему, како дознајемо из Мефистових речи, упркос његовим напорима да разори свет, све опстаје и кружи. Нема, дакле, у свету никаквог разарања нити настајања од нуле, јер, као код Хераклита, почетак и крај на ободу круга се подударају. „Прамудрост је наличје праглупости“, рекао би Гадамер. Просветитељство је покушај превладавања и разумског укидања претходних времена, па тиме парадоксално стоји на истој линији разарања као Мефистофелес. Мефисто и просветитељство су два сапутника, две стране исте медаље. Просветитељство је покушај да се у све унесе разумска светлост; онај који је разарајућем зраку рационалистичке светлости изложен и сâм на крају остаје заслепљен због јачине светла које претендује на то да разори таму.

Гете је недвосмислено хераклитовац. То не значи да се свеколика његова књижевност и поетска мисао може свести на неки појединачни филозофем, па ни онај хераклитовски, али се са сигурношћу може рећи да, као код Хегела, скоро сваки Хераклитов фрагмент одјекује у Гетеовом песништву. То Гетеа чини модерним хераклитовцем.

Литература:

Извори:

- Goethe, J. W. von. *Gedichte. Sämtliche Gedichte in zeitlicher Folge*, herausgegeben von Heinz Nicolai, Frankfurt a. M., Leipzig: Insel Verlag, 1998.
- Goethe, J. W. von. *Faust*, Texte, herausgegeben von Albrecht Schöne, Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Verlag, 1994a.
- Goethe, J. W. von. *Faust*, Kommentare, herausgegeben von Albrecht Schöne, Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Verlag, 1994b.

Goethe, J. W. von. *Faust. Der Tragödie erster und zweiter Teil, Urfaust*, herausgegeben und kommentiert von Erich Trunz, München: Verlag C. H. Beck, 1986.

Секундарна литература:

Gadamer, H.-G. *Filozofija i poezija*, Beograd: Javno preduzeće Službeni list SRJ, 2002.

Deretić, I. „Srpski prevod i komentari Miroslava Markovića Heraklitovih fragmenata o logosu“, *Антички свет, европска и српска наука*, Р. Васић/И. Драганић/К. Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије Србије, Службени гласник, 2009, 101-108.

Дилтај, В. *Доживљај и песништво*, Нови Сад: Orpheus, 2004.

Ђурић, М. Н. *Културна историја и рани филозофски списи*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.

Џунјић, С. *Hajdeger i pre-sokratovci*, Novi Sad: Orpheus, 2015.

Кривокапић, М. *Немачка књижевност: чланци и расправе*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2011.

Марић, И. „Бранко Павловић и истраживање античке филозофије“, *Антички свет, европска и српска наука*, Р. Васић/И. Драганић/К. Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије Србије, Службени гласник, 2009, 191-207.

Марковић, М. *Филозофија Хераклита Марчног*, Београд: Нолит, 1983.

Ниче, Ф. *Воља за моћ*, Београд: Дерета, 2003.

Ниче, Ф. *Рођење трагедије*, Београд: Дерета, 2001.

Павловић, Б. *Пресократска мисао*, Београд: Плато, 1997.

Петровић, А. *Аналогија и ентропија*, Нови Сад: Матица српска, 2005.

Хајдегер, М. *Предавања и расправе*, Београд: Плато, 1999.

Heidegger, M./Fink, E. *Heraklit*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1996.

Schmidt, J. *Goethes Faust. Erster und zweiter Teil. Grundlagen – Werk – Wirkung*, München: C H. Beck, 2011.

Scholz, R. *Die Geschichte der Faust-Forschung. Weltanschauung, Wissenschaft und Goethes Drama*, erster und zweiter Band, Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011.

GOETHE AND HERACLITUS

This paper considers the connections between the poetry of Goethe and the philosophy of the pre-Socratic philosophers, especially the one of Heraclitus. The main methods of the paper are the hermeneutical and the phenomenological. The purpose of the paper is to show in which way and to which extent the

philosophy of Heraclitus influenced the way in which the poetry of Goethe was created. This world wasn't created by gods or men, it was, is and will always be an eternal fire which lights on and lights off with measure, says Heraclitus in one of his famous fragments. We can find signs of the same thoughts and ideas in the poetry of Goethe, but in a poetical way. Goethe forms Heraclitus' fragments in a very original way, not considering very often the fragments he forms and forming the thoughts of the great philosopher in his own way.

Keywords: Goethe, Heraclitus, Poetry, Philosophy